

Metodologie językoznawstwa

Od diachronii do panchronii

pod redakcją

Piotra Stalmaszczyka

Metodologie językoznawstwa

Od diachronii do panchronii

Łódzkie Studia z Językoznawstwa Angielskiego i Ogólnego **Łódź Studies in English and General Linguistics**

Redakcja Naukowa serii Łódzkie Studia z Językoznawstwa Angielskiego i Ogólnego
Łódź Studies in English and General Linguistics

Redaktor naczelny
Piotr Stalmaszczyk

Zastępcy redaktora naczelnego
Wiktor Pskit, Ryszard Rasiński

Redaktor językowy
Martin Hinton

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

Metodologie językoznawstwa Od diachronii do panchronii

pod redakcją

Piotra Stalmaszczyka

Piotr Stalmaszczyk – Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Instytut Anglistyki
Zakład Językoznawstwa Angielskiego i Ogólnego, 90-236 Łódź, ul. Pomorska 171/173

Rada Naukowa serii Łódzkie Studia z Językoznawstwa Angielskiego i Ogólnego / Łódź Studies in English and General Linguistics

Redaktor naczelny
Piotr Stalmaszczyk

Zastępcy redaktora naczelnego
Wiktor Pskit, Ryszard Rasiński

Redaktor językowy
Martin Hinton

Recenzent
Ireneusz Bobrowski

Redaktor inicjujący
Urszula Dzieciatkowska

Redaktor Wydawnictwa Uniwersytetu Łódzkiego
Katarzyna Gorzkowska

Skład i łamanie
Munda – Maciej Torz

Projekt okładki
Katarzyna Turkowska

© Copyright by Authors, Łódź 2018

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2018

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.08162.17.0.K

Ark. wyd. 10,5; ark. druk. 11,25

ISBN 978-83-8142-036-5
e-ISBN 978-83-8142-037-2

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
90-131 Łódź, ul. Lindleya 8
www.wydawnictwo.uni.lodz.pl
e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl
tel. (42) 665 58 63

Spis treści

Piotr Stalmaszczyk: Metodologie językoznawstwa: Od diachronii do panchronii . . .	7
Katarzyna Sicińska: Jak badać polszczyznę południowokresową XVII i XVIII wieku? Z problemów metodologicznych dialektologii historycznej	11
Zdzisława Krążyńska, Tomasz Mika, Agnieszka Słoboda: Tendencje i procesy w dziejach języka polskiego. W poszukiwaniu nowej metodologii badań składni staropolskiej	43
Dorota Masłej: Glosa – problemy definicyjne i terminologiczne.	53
Rafał L. Górski: Metody korpusowe i kwantytatywne w językoznawstwie historycznym.	65
Stanisław Goźdz-Roszkowski: Analiza języka wartościowania w dyskursie sądowym z perspektywy językoznawstwa korpusowego: możliwości i ograniczenia	83
Aleksander Kiklewicz: Wartościowanie jako kategoria semantyczna	103
Adam Głaz: Poza metaforą i mitem. Lingwistyka kulturowa na tropie trzeciej drogi	141
Przemysław Łozowski: Panchronia, czyli język jako symbol doświadczenia	165
Indeks terminów	179

Metodologie językoznawstwa: Od diachronii do panchronii

Od maja 2004 r. Zakład Językoznawstwa Angielskiego i Ogólnego (wcześniej Zakład Teorii Języka i Metodologii Językoznawstwa) w Instytucie Anglistyki Uniwersytetu Łódzkiego organizuje interdyscyplinarne seminaria naukowe poświęcone metodologiom językoznawstwa. Intencją organizatorów pierwszego spotkania było przedstawienie najważniejszych podejść we współczesnych badaniach nad językiem, a do wygłoszenia wykładów zostali wówczas zaproszeni wybitni przedstawiciele reprezentujący językoznawstwo generatywne i kognitywne, teorię relewancji i gramatykę konstrukcji, badacze różnych odmian semantyki i pragmatyki, a także logicy i filozofowie, których badania koncentrowały się wokół analiz języka. To spotkanie zaowocowało m.in. pierwszą z całego cyklu publikacją poświęconą podstawom teoretycznym metodologii językoznawstwa (Stalmaszczyk red. 2006).

Kolejne seminaria, organizowane co dwa lata, poszerzały spektrum tematyczne i przyniosły cykl dalszych publikacji, a także nową serię Wydawnictwa Uniwersytetu Łódzkiego – „Łódzkie Studia z Językoznawstwa Angielskiego i Ogólnego”. Ponadto, we współpracy z wydawnictwem Primum Verbum ukazały się trzy pozycje z serii „Studia z metodologii i filozofii języka”, również podejmujące tematykę istotną dla szeroko pojętej metodologii językoznawstwa (m.in. metodologiczne podstawy współczesnego językoznawstwa generatywnego, lingwistyczne oraz filozoficzne rozważania na temat aktów mowy, a także rozważania na temat współczesnej filozofii języka).

Wśród tematów poruszanych w trakcie kolejnych seminariów znalazły się takie zagadnienia, jak: ewolucja języka, współczesna leksykografia, najnowsze dokonania w składni, semantyce i pragmatyce, językoznawstwo korpusowe, translatoryka, dialektologia i językoznawstwo historyczne, a także zagadnienia z zakresu retoryki, teorii argumentacji oraz filozofii języka.

Ostatnie spotkanie poświęcone metodologiom językoznawstwa odbyło się w maju 2016 r. Jego efektem jest niniejszy tom, który oprócz tekstów wygłoszonych w czasie seminarium przynosi też dwa dodatkowe rozdziały. Tom nosi

podtytuł *Od diachronii do panchronii* i ta umowna klamra tematyczna obejmuje badania zarówno synchroniczne i diachroniczne, jak i nową propozycję teoretyczną związaną z perspektywą panchroniczną.

Cztery pierwsze rozdziały koncentrują się na różnych aspektach językoznawstwa historycznego. Katarzyna Sicińska poświęca swój rozdział problemom metodologicznym dialektologii historycznej na przykładzie badania polszczyzny południowokresowej XVII i XVIII w. Przedstawione przez autorkę rozważania prowadzą do wniosku, że w badaniach dawnej polszczyzny południowokresowej konieczne jest zastosowanie złożonej metodologii, której podstawą i punktem wyjścia jest klasyczna metoda filologiczno-retrospektywna, poszerzona o teorię kontaktu językowego i paradygmat językoznawstwa porównawczego, wzbogacona ponadto o ujęcia socjolingwistyczne i kwantytatywne, z procedurą porównywania jako dominantą postępowania badawczego. Zdzisława Krążyńska, Tomasz Mika i Agnieszka Słoboda przedstawiają pokrótce tendencje i procesy w dziejach języka polskiego oraz zarysowują projekt nowej metodologii badań składni staropolskiej. Określają oni proces jako przebieg w czasie następujących po sobie, pozostających we wzajemnej zależności, zmian jakiegoś stanu. Proces w tym rozumieniu jest przejawem tendencji, z kolei tendencja to kierunek zmiany. Autorzy wyróżniają i opisują następujące tendencje: analityczną, do autonomizacji języka, kategoryzację, strukturyzację oraz kondensację treści. Natomiast celem rozdziału autorstwa Doroty Masłej jest analiza sposobu rozumienia terminu *glosa* w polskiej literaturze historycznojęzykowej i próba sformułowania jego definicji. Przeprowadzona analiza pozwala na wyodrębnienie sześciu kryteriów, według których definiuje się glosę. Za najważniejsze, definicyjne cechy autorka uznaje miejsce wpisania glosy oraz jej związek z tekstem, do którego została dopisana. Rafał L. Górski omawia zaś metody korpusowe i kwantytatywne stosowane w językoznawstwie historycznym, zwracając uwagę na to, że do prowadzenia badań z wykorzystaniem tych metod potrzebna jest kompetencja w zakresie językoznawstwa historycznego połączona z dobrą orientacją w synchronicznej lingwistyce korpusowej, statystyce (a często nawet umiejętności programistyczne). Połączenie tych kompetencji nie jest powszechne, co skutkuje tym, że częściej, niż to miało miejsce dawniej, publikacje naukowe obecnie sygnują zespoły wieloautorskie.

Kolejny rozdział również podejmuje tematykę związaną z językoznawstwem korpusowym. Stanisław Goźdz-Roszkowski zajmuje się w nim analizą języka wartościowania w dyskursie sądowym. Przyjmuje perspektywę językoznawstwa korpusowego, przedstawia jego możliwości i ograniczenia. Według autora zaletą podejścia korpusowego jest konieczność precyzyjnego zdefiniowania jednostki języka wyrażającej wartościowanie, co umożliwia dokonywanie porównań między różnymi gatunkami i rejestrami w ramach danego języka, jak również między

językami. Z drugiej strony, amorficzny i niejednorodny charakter wartościowania, determinowany w ogromnym stopniu kontekstem sprawia, że czysto ilościowe badania korpusowe są z góry skazane na tworzenie niepełnych opisów tego zjawiska. Z tego powodu dużo lepszym rozwiązaniem wydaje się postulowane przez autora łączenie metod językoznawstwa korpusowego z innymi metodologiami czy perspektywami badawczymi.

Na jeszcze inny aspekt wartościowania zwraca uwagę Aleksander Kiklewicz, który proponuje krytyczną refleksję nad metodologią współczesnej aksjolingwistyki. Aksjolingwistyka stanowi nowy kierunek badań lingwistycznych, którego przedmiotem jest wartość i wartościowanie jako element semantycznego systemu języka, językowe i tekstowe (performatywne) formy eksplikacji wartości oraz ich funkcje pragmatyczne. Autor przedstawia własny model wartości jako kategorii semantycznej, bazując na postulatach lingwistyki funkcjonalnej i zwracając szczególną uwagę na wewnętrzne zróżnicowanie kategorii wartości.

W dwóch ostatnich rozdziałach proponuje się różne spojrzenia na możliwe „trzecie drogi” w najnowszych badaniach językoznawczych. Adam Głaz czyni przedmiotem swoich rozważań język rozumiany nie jako system arbitralnych znaków, lecz repozytorium kultury. Zwraca przy tym uwagę na trzy główne możliwe ujęcia relacji język–kultura: język plus kultura (dwie równorzędne sfery działalności ludzkiej), język w kulturze (częściowo jest to zakres badań eko-lingwistyki, przy bardzo szerokim rozumieniu kultury) oraz kultura w języku (zakres badań etnolingwistyki). Swój rozdział poświęca temu trzeciemu ujęciu i koncentruje się na śladach i przejawach kultury w języku; pokazuje jak – poprzez korzystanie z dorobku innych dyscyplin i pól badawczych (m.in. semiotyki i teorii mitu) – lingwistyka kulturowa lepiej wykorzystuje swój potencjał zmierzający do pełniejszego zrozumienia, w jaki sposób ludzie umiejscawiają siebie w świecie, w którym żyją. Przemysław Łozowski natomiast przedstawia panchroniczny model oglądu zjawisk językowych. W modelu tym nie czyni się dychotomicznego rozróżnienia na stan synchroniczny i proces diachroniczny. Panchronia zostaje osadzona w kontekście wybranych dylematów językoznawstwa współczesnego, a zwłaszcza w doświadczeniowo motywowanej koncepcji, w której zmiany w ludzkim poznaniu znajdują swoje odbicie w języku. Tak rozumiana panchronia polega na osadzeniu zjawisk językowych w kontekście ewolucji ludzkiego rozumienia.

Jak we wszystkich poprzednich tomach „Metodologii...”, również w tomie niniejszym poszczególne teksty mają charakter zdecydowanie autorski, co dotyczy również kwestii terminologicznych, przy jednoczesnym bogatym przeglądzie najnowszej literatury (z uwzględnieniem literatury w języku polskim i w językach obcych). Łączą one w sobie omówienie wybranej dziedziny językoznawczej z autorską propozycją teoretyczną.

Bibliografia „Metodologii językoznawstwa”

- Stalmaszczyk, P. (red.), 2006. *Metodologie językoznawstwa. Podstawy teoretyczne*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Stalmaszczyk, P. (red.), 2008. *Metodologie językoznawstwa. Współczesne tendencje i kontrowersje*. Kraków: Lexis.
- Stalmaszczyk, P. (red.), 2010. *Metodologie językoznawstwa. Filozoficzne i empiryczne problemy w analizie języka*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Stalmaszczyk, P. (red.), 2011. *Metodologie językoznawstwa. Od genu języka do dyskursu*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Stalmaszczyk, P. (red.), 2012. *Współczesne językoznawstwo generatywne. Podstawy metodologiczne (Studia z metodologii i filozofii języka 1)*, Łódź: Katedra Językoznawstwa Angielskiego i Ogólnego, Wydawnictwo Primum Verbum.
- Stalmaszczyk, P. (red.), 2013a. *Współczesna filozofia języka. Inspiracje i kierunki rozwoju (Studia z metodologii i filozofii języka 2)*, Łódź: Katedra Językoznawstwa Angielskiego i Ogólnego, Wydawnictwo Primum Verbum.
- Stalmaszczyk, P. (red.), 2013b. *Metodologie językoznawstwa. Ewolucja języka. Ewolucja teorii językoznawczych (Łódzkie Studia z Językoznawstwa Angielskiego i Ogólnego 1)*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Stalmaszczyk, P. (red.), 2015a. *Metodologie językoznawstwa. Od dialektologii do dialektyki (Łódzkie Studia z Językoznawstwa Angielskiego i Ogólnego 4)*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Stalmaszczyk, P. (red.), 2015b. *Od zdań do aktów mowy. Rozważania lingwistyczne i filozoficzne (Studia z metodologii i filozofii języka 3)*, Łódź: Zakład Językoznawstwa Angielskiego i Ogólnego, Wydawnictwo Primum Verbum.

Piotr Stalmaszczyk

Zakład Językoznawstwa Angielskiego i Ogólnego
Instytut Anglistyki, Uniwersytet Łódzki

Jak badać polszczyznę południowokresową XVII i XVIII wieku? Z problemów metodologicznych dialektologii historycznej

Katarzyna Sicińska

Uniwersytet Łódzki

1. Wstęp

Polszczyzna południowokresowa, będąca jedną z najważniejszych odmian terytorialnych w historii języka polskiego, ukształtowała się poza obszarem Polski etnicznej, na terenach ruskich (ukraińskich), czyli na tzw. Kresach Południowo-Wschodnich¹. Jej początki sięgają XIV–XV w., a kres rozwoju przypada na połowę wieku XX (por. Sicińska 2013: 45–55). Rangę badań nad tą odmianą polszczyzny wyznacza powszechne przekonanie historyków języka i dialektologów o istotnej roli polszczyzny kresowej² w kształtowaniu się polskiego języka literackiego (Kurzowa 1983: 11, 39, 68; Lehr-Spławiński 1966: 136; 1978: 249–251; Nitsch 1954: 197–201; Pihan 1988: 111; Rieger 1982: 9; 1996: 16; 2001: 577; Sicińska 2013: 11–13; Urbańczyk 1979: 268; Walczak 2002: 402)³.

¹ Przez Kresy Południowo-Wschodnie rozumiem tutaj południowo-wschodnie województwa Rzeczypospolitej Obojga Narodów, czyli województwa: ruskie, podolskie, wołyńskie, bractawskie i kijowskie. Szerzej na temat pojęcia Kresów zob. K. Sicińska (2013: 17–45).

² W obrębie polszczyzny kresowej wyróżnia się dwie wewnętrzne odmiany geograficzne: polszczyznę północnokresową i południowokresową. Obie odmiany mają wiele cech wspólnych wynikających z obcego (ruskiego) podłoża językowego, ale też wiele cech swoistych, właściwych każdej z nich (zob. Dzięgieł 2003: 85; Kurzowa 1983: 68–72; 1985: 103; 2006: 19–42; Rieger 2001: 582–588; Sicińska 2013: 59; Turska 1982; Urbańczyk 1968).

³ Poprzez polszczyznę kresową do języka literackiego przedostawały się zapożyczenia ruskie (ukraińskie i białoruskie) oraz orientalne (turecko-tatarskie) i litewskie. Wpływ polszczyzny kresowej zaważył również na przebiegu niektórych zmian systemowych w polszczyźnie literackiej.

2. Badania nad polszczyzną południowokresową

Badania nad polszczyzną południowokresową, rozwijające się od XIX w., biegną obecnie dwutorowo: są to, po pierwsze, studia diachroniczne, dla których bazę materiałową stanowią dawne utwory literatury pięknej oraz teksty użytkowe (m.in. Doroszewski 1949; Hrabec 1949; Koniusz 1992; Kość 1999; Sicińska 2013; Wiśniewska 1975; Zaleski 1969; 1975), a po drugie, próby utrwalenia resztek polszczyzny zachowanych na terenie dzisiejszej Ukrainy, przede wszystkim zachodniej, ale też środkowej i wschodniej (m.in. Cechosz-Felczyk 2004; Dejna 1991a; Dzięgiel 2003; Harhala 1999; 2004; Hrabec 1955; Krasowska 2012; Kurzowa 1983; Łęsiów 1957; 1959; Rieger, Cechosz-Felczyk, Dzięgiel 2002; Rudnicki 2000).

Badania nad dawną polszczyzną południowokresową sytuują się w szerszym kontekście studiów nad dyferencją terytorialną dawnej polszczyzny, wchodząc tym samym w zakres badawczy dialektologii historycznej. Zadaniem tej zainicjowanej przez Kazimierza Nitscha i pomocniczej względem historii języka subdyscypliny językoznawczej była początkowo rekonstrukcja dawnych, głównie staropolskich, cech gwarowych utrwalaonych w najdawniejszych zabytkach języka polskiego (Nitsch 1948; 1953; Taszycki 1956; zob. też Kuraszkiewicz 1936; 1956)⁴. Z czasem jej obszar badawczy znacznie się rozszerzył⁵ – dialektologia historyczna objęła swym zakresem wszelkie badania diachroniczne nad dyferencją terytorialną języka polskiego w różnych odmianach i stylach (zob. Kość 2005). Tak rozumiana dialektologia historyczna ma już w lingwistyce polskiej długą tradycję i wiele znaczących osiągnięć, do których należą prace m.in. Aliny Kowalskiej (1962; 1986; 2002), Zofii Kurzowej (2006), Marka Cybulskiego (1976; 1980; 1983; 1993), Józefa Kościa (1984; 1988; 1995; 1999), Adama Wróbla (1987) i wielu innych badaczy (zob. Kość 2005).

⁴ Przedmiot, cele, metody badawcze i podstawy materiałowe dialektologii historycznej określili w swoich programowych tekstach dwaj uczeni: Kazimierz Nitsch (1948; 1953) oraz Witold Taszycki (1956). Miała to być subdyscyplina językoznawstwa historycznego pełniąca rolę pomocniczą w badaniach nad formowaniem się polskiego języka literackiego. Szerzej na ten temat zob. S. Borawski (1982: 324–329) oraz J. Kość (2005: 291–294).

⁵ Dzięki syntezie historycznojęzykowej Zenona Klemensiewicza (1999; pierwodruk 1974), która zwięźliła niejako okres dyskusji o pochodzeniu polskiego języka literackiego, dialektologia historyczna zyskała autonomię i odrębną pozycję badawczą, a to dało asumpt do rozszerzenia jej zakresu badawczego (zob. Kość 2005: 293–294).

3. Status polszczyzny południowokresowej

Jednym z istotnych zagadnień teoretycznych dotyczących nie tylko polszczyzny południowokresowej, ale polszczyzny kresowej w ogóle, jest pozycja, jaką odmiana ta zajmuje w całym systemie odmian języka polskiego⁶. Trudności w rozstrzygnięciu tej kwestii wynikają ze złożonej genezy polszczyzny kresowej. Powstała ona bowiem wskutek przeniesienia języka polskiego na obce tereny etniczne (przede wszystkim ruskie⁷, ale też litewskie, a nawet łotewskie)⁸, na których to terenach język polski rozwijał się następnie w oderwaniu od polszczyzny terenów rdzennych, na obcym substracie językowym i pod wpływem obcego adstratu językowego, wytwarzając przy tym własne, swoiste cechy innowacyjne oraz konserwując cechy archaiczne, usunięte poza obręb normy ogólnopolskiej (zob. Kurzowa 1997: 126–128; Sicińska 2013: 47; por. też Kurzowa 1985: 101–103). Proces genezy i rozwoju, a co za tym idzie, także właściwości systemowe, różnią zatem znacząco polszczyznę kresową od pozostałych odmian języka polskiego, co utrudnia przypisanie jej właściwego miejsca wśród innych wariantów języka⁹.

Najtrafniejszym rozwiązaniem wydaje się potraktowanie polszczyzny kresowej jako odmiany terytorialnej w nowym, szerokim rozumieniu tego terminu, zaproponowanym przez Kwirynę Handke i obejmującym „dialekty i gwary ludowe oraz odmiany regionalne pojmowane szerzej, w tym gwary miejskie” (Handke 1997: 12; 2001: 201). Takie stanowisko przyjmuje w swoich pracach Józef Kość, który proponuje, aby termin *polszczyzna kresowa* rozumieć jako „zespół terytorialnych wariantów języka zdeterminowanych socjolingwistycznie i etnicznie” (2005: 304; por. też Kość 1999), a dodać by można jeszcze – także uwarunkowanych historycznie.

⁶ Jest to zagadnienie bardzo szerokie, które przedstawiam tutaj w wielkim skrócie, szerzej omówię zaś w osobnym artykule.

⁷ Określenia *ruski* i *Rusin* bywają we współczesnej literaturze naukowej stosowane w odniesieniu do epoki staroruskiej i do całej wspólnoty wschodniosłowiańskiej (por. Łesiów 1994: 5–8; Rieger 1996: 11; 2001: 576–577; Rieger, Siatkowski 2001: 544).

⁸ W przypadku polszczyzny południowokresowej były to tereny Rusi Czerwonej, Podola, Wołynia i Kijowszczyzny włączone do Korony (Ruś i część Podola za panowania Kazimierza Wielkiego w połowie XIV w., zaś Wołyn, pozostała część Podola i Kijowszczyzna po unii lubelskiej z 1569 r.). Obszar formowania się polszczyzny północnokresowej to tereny Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz Inflant Polskich.

⁹ Trudności te wynikają także z faktu, iż odmiana kresowa języka pozostaje wewnętrznie niejednolita, i to w wielu wymiarach – geograficznym, społecznym, stylistycznym i chronologicznym (por. Nowowiejski 1996).

W związku z tym stosowany tutaj termin *polszczyzna południowokresowa* należy rozumieć jako ogólne, nadrzędne określenie terytorialnej odmiany języka polskiego uformowanej na dawnych Kresach Południowo-Wschodnich oraz na pograniczu polsko-ukraińskim, obejmujące swoim zakresem zarówno południowokresowy wariant języka ogólnego (wraz z tzw. gwarami miejskimi), jak i południowokresowe gwary ludowe¹⁰.

4. Metodologia badań polszczyzny południowokresowej

Skomplikowany rodowód polszczyzny południowokresowej oraz będące jego wynikiem odrębne na tle innych odmian właściwości fonetyczne i gramatyczno-leksykalne wyznaczają w rezultacie konieczność zastosowania złożonej metodologii badawczej¹¹.

4.1. Metoda filologiczno-retrospektywna

Podstawową i klasyczną już metodą badawczą stosowaną w dialektologii historycznej jest zintegrowana metoda filologiczno-retrospektywna. Jednostronne stosowanie jednej lub drugiej z wymienionych metod nie przynosi bowiem zadowalających rezultatów naukowych (Kość 1999: 24; por. Kość 2005: 309).

Pierwszoplanową rolę odgrywa metoda filologiczna (Handke 1997; Karpluk 1986: 16; Kość 1999: 24; 2005: 309; Kowalska 1986), która polega na rejestrowaniu faktów językowych (zjawisk i procesów) utrwalonych w tekstach. Precyzyjnie rzecz ujmując, badacz nie rejestruje zjawisk czy procesów, lecz formy językowe, które owe procesy czy zjawiska reprezentują i które są wprost (bezpośrednio) zaświadczone w tekstach¹² (Długosz-Kurczabowa, Dubisz 2006: 74–75; Walczak 2005: 185). Taki jest podstawowy wymiar owej metody. Bogdan Walczak postu-

¹⁰ J. Kość wyróżnia w obrębie polszczyzny południowokresowej *dialekt południowokresowy* (rozumiany jako dialekt kulturalny, literacki), *południowokresową gwarę miejską* i *południowokresowe gwary ludowe* (1999: 21–22).

¹¹ Zagadnienia metodologii traktuję tutaj szeroko, w tekście mowa jest bowiem zarówno o kwestiach pozyskiwania i selekcionowania danych językowych potrzebnych do opisu polszczyzny południowokresowej XVII i XVIII w., jak też o właściwych metodach rozumianych jako narzędzia służące do opisu oraz interpretacji materiału językowego.

¹² Przedmiotem opisu i analizy w pracach diachronicznych stają się z reguły fakty językowe, które odbiegają od stanu współczesnej polszczyzny. Pomija się natomiast te, które znane są i zachowane do dziś.

luje przy tym modyfikację i poszerzenie takiego rozumienia metody filologicznej „o specyficzne procedury badawcze, które wprawdzie za podstawę mają tekst, ale prowadzą do ustalenia faktów językowych, jakie wprost (bezpośrednio) w tekście zaświadczone nie zostały [...] Można tu [...] mówić o bardziej złożonej odmianie tej metody – takiej, w której do uzyskania wiarygodnych wyników nie wystarczy proste zewidencjonowanie danych tekstowych, lecz konieczna jest ponadto procedura wnioskowania” (Walczak 2005: 185–187).

Zastosowanie metody filologicznej pozwala na przykład na ustalenie, iż w polszczyźnie południowokresowej XVII–XVIII w. występowała zwężona wymowa dawnego *e* pochylonego (*è*), tj. wymowa zbliżona do *i* || *y* lub tożsama z tymi samogłoskami¹³: *dozirać, tysz, bida, Grzyszne, Oswicony, spodziewam się, piniądze, Cztery, pirwsze, dluzy, lepi, z niewoli Tatarski* (Sicińska 2013: 111–113; zob. też Brzezina 1974: 196–201; Kosyl 1978: 107–108; Kość 1999: 70, 95; Wiśniewska 1975: 20; Wójcik 1977: 29; Zieniukowa 1968: 27).

Metoda ta nie tylko pozwala na stwierdzenie faktu występowania danego zjawiska językowego, lecz także umożliwia określenie jego charakteru, podłoża oraz zasięgu geograficznego. Jako przykład mogą posłużyć formy z miękkim *l* w pozycji przed samogłoskami innymi niż *i*. Teksty powstałe w XVII i XVIII w. na terenie Kresów Południowo-Wschodnich zawierają liczne poświadczenia owych form: *dlia, krolia, ludziom, Przyiacieliu, smielie, szkatulie, woliq, daliey, myslie, odeszlie, poufalie* (Sicińska 2013: 164; por. też Kość 1999: 76; Rykiel 1963: 34; Wiśniewska 1975: 35). W XVII w. podobne zapisy zostały zarejestrowane w tekstach z wielu regionów Polski: Wielkopolski, Małopolski, Mazowsza, Śląska, Pomorza i Kresów Północnych (Bieńkowska, Cybulski, Umińska-Tytoń 2007: 29; Cybulski 2010: 174; Kurzowa 2006: 133; Ostaszewska red. 2002: 64; Pawłowska 1979: 58–59; Pihan-Kijasowa 1999: 156; Siekierska 1974: 66; Wróbel 1987: 104). Należy zatem uznać, że w owym czasie ich zasięg był ogólnopolski i że był to ślad wygasającej miękkiej wymowy spółgłoski *l*¹⁴. Już jednak w dokumentacji źródłowej z XVIII w.

¹³ Zdaniem wielu badaczy wymowa zwężona pojawiła się najwcześniej, bo już na przełomie XVI i XVII w., właśnie u Polaków na Kresach Południowo-Wschodnich (Bajerowa 1964: 219, 225; Klemensiewicz 1999: 286–287; Kuraszkiewicz 1960: 163; Stieber 1958: 42). W ciągu XVII i XVIII w. upowszechniła się ona, jak twierdzi Z. Stieber, w całym dialekcie kulturalnym, cofając się dopiero w drugiej połowie XIX w. jako rezultat świadomego przyjmowania wymowy uważanej za lepszą (1958: 42–44).

¹⁴ Dyspalatalizacja odziedziczona z prasłowiańszczyzny *l* we wszystkich pozycjach fonetycznych z wyjątkiem pozycji przed *i* dokonała się w polszczyźnie w drugiej połowie XVI w. (Stieber 1958: 71). XVII-wiecznym zapisom z miękkim *l* mógł przysługiwać różny status w zależności od pochodzenia źródła: w tekstach z terenów etnicznych były to już najprawdopodobniej tylko relikty graficzne, zaś w zapisach z terenu Kresów Wschodnich możemy się dopatrywać odzwierciedlenia faktycznej wymowy.